

Proloog

De moraal verandert. Niet zo lang geleden was het doodnormaal om grapjes te maken over Chinezen, Belgen en mensen van kleur. Om zo veel mogelijk vermogen aan je eigen kroost na te laten en je personeel woedende uitbranders te geven. Om allerlei soorten vlinders, vogels en vissen zomaar te laten verdwijnen, en kippen, koeien en kalkoenen achteloos te mishandelen. Genoeg mensen zullen die zaken nog steeds normaal vinden – hun daden zijn overal te zien. Maar het denken over goed en kwaad verschuift onmiskenbaar, en snel. Veel dingen waar we vanzelfsprekend trots op waren, zijn in een handvol jaren verworpen tot een smet op het blazoen.

Toen ik in de jaren negentig opgroeide, was een vlieg-reis een statussymbool, een teken van een avontuurlijke levenshouding en een gevulde beurs. Ik schepte op over familievakanties naar Egypte en de Verenigde Staten, en vertelde in geuren en kleuren hoe we te paard naar de piramides van Gizeh reden, en te voet de Grand Canyon af-

daalden. Ik gebruikte 'homo' als scheldwoord, lachte hartelijk om zwartgesminkte Pieten en vrouwonvriendelijke grapjes en at liefst elke avond een sappig stukje vlees.

Inmiddels weet ik beter. Inmiddels zie ik dat het recente verleden geen tijd was om te koesteren, maar een periode van verbijsterende schadeberokkening – ik leefde als een exploitant die achteloos de wereld om hem heen belastte. En ik was niet de enige. Samen creëerden we een cultuur van vrijblijvendheid die milieuvervuiling normaliseerde, bijdroeg aan economische ongelijkheid en noodzakelijke oplossingen blokkeerde. Het kan zo niet langer, het roer moet om. De vraag is alleen: hoe?

Om de weg vooruit te vinden, is het essentieel de vergissingen van het verleden met elkaar te verbinden. Ik ben er namelijk van overtuigd dat ze gezamenlijk laten zien wat we beter moeten doen, en waarom dat soms zo moeilijk is. De kortzichtige omgang met de natuur is soortgelijk aan het institutionele racisme en de vermogensongelijkheid, en de verwaarlozing van de belangen van toekomstige generaties is zowel verwant aan de aanvallen op de queergemeenschap als aan grensoverschrijdend gedrag. Al die schadelijke gewoontes zijn te herleiden tot dezelfde fundamentele tekortkoming: het liberalisme, de beste filosofie van vrijheid en rechtvaardigheid die mensen ooit bedacht hebben, is nooit goed begrepen.

Dat klinkt misschien vreemd, omdat het liberalisme de afgelopen eeuwen zeer invloedrijk is geweest. In

naam van de rechten van ieder mens zijn gemeenschappen over de hele wereld, van tot slaaf gemaakten en horigen tot huisvrouwen en queers, bevrijd van de ketens van onderdrukking. Toont de geschiedenis niet aan dat liberale idealen keer op keer hartstochtelijk zijn bevochten, in veldslagen tegen fascisme, communisme, racisme en theocratie?

Jazeker. Maar de klus is nooit afgemaakt. De westerse wereld heeft het liberalisme slechts voor de helft gerealiseerd, als een aannemer die halverwege zijn werk neerlegt en een huis zonder verwarming, keuken en dak achterlaat. Het liberalisme is nooit tot volle wasdom gekomen.

Een deel van dit probleem is bekend: de afgelopen decennia is liberalisme geworden tot *neo*-liberalisme. De samenleving werd op een dwaalspoor gezet door marktdenken en een nadruk op individuele verantwoordelijkheid, met als resultaat dat de zwakkeren in de samenleving in de steek werden gelaten en de sterkeren zich ongegeneerd konden verrijken. Maar de rot zat dieper. Het onbegrip over wat liberalisme werkelijk van mensen vraagt was niet alleen zichtbaar bij de aanhangers van deregulering, maar ook bij mensen die deze ideeën verfoeiden. Het waren niet alleen ‘rechtse lui’ die kiloknallers uit de schappen trokken, zich de hele wereld over lieten vliegen en faalden om vrouwen, lhbtq’ers en mensen van kleur werkelijk te respecteren. We deden het bijna allemaal. De cultuur van vrijblijvendheid was alomtegenwoordig.

Het is genoeg geweest. We gaan de natuur niet redden als iedereen zoveel broeikasgassen mag uitstoten als hij of zij zelf wil. De economie wordt niet eerlijker als iedereen zonder blikken of blozen gigantische erfenissen mag uitkeren. We kunnen het publieke debat niet verbeteren door media te omarmen waarop iedereen zonder enige consequentie feiten kan verdraaien, kan liegen en bedreigen.

We moeten de paradox van onze tijd onder ogen komen: collectieve maatschappelijke problemen zetten fundamentele vrijheden onder druk, maar kunnen tegelijk alleen opgelost worden door de mens te begrenzen. Een volledig uitgevoerd liberalisme eist dat we vrijblijvendheid inruilen voor dienstbaarheid, en de plichten vervullen die horen bij de rechten die we claimen.

Maar zijn we daartoe ook bereid? Juist nu de moraal verandert, en duidelijk wordt wat fundamentele vrijheden van ons vragen, neemt het verzet tegen die fundamentele rechten toe. De afgelopen jaren hebben rechts-extremisme en ultranationalisme een onheilspellende terugkeer gemaakt, en is de wereld aantoonbaar minder democratisch geworden. Zelfs in Amerika, de machtigste democratie ter wereld, heeft de autocraat Donald Trump inmiddels tweemaal het presidentschap veroverd. Trump, de Hongaarse Viktor Orbán en onze eigen Geert Wilders delen dezelfde radicale agenda. Ze willen het gepredik over inclusie, duurzaamheid, grensoverschrijdend gedrag en vermogensbelasting de kop in drukken, en gaan zelfs nog verder dan dat: de klassieke rechtstaat, van de pers-

vrijheid tot het recht op een eerlijk proces, moet wijken om het volk en zijn leider ruim baan te geven.

De wereld staat, kortom, op een kantelpunt. Aan de ene kant zijn de contouren van een dienstbaar, serieuzer liberalisme steeds scherper te zien. Aan de andere kant wordt het huis van de vrijheid in zijn voortbestaan bedreigd. Het is alsof je dreigt te zakken voor een tentamen, maar op het allerlaatste moment de vraag begrijpt. Alsof een boot water maakt, en je ineens snapt waar het lek zit. De keuze is helder. Lever de democratie uit aan de demagogen, of durf in te grijpen om onze fundamentele vrijheden eindelijk, voor het volle pond, te realiseren.

Dit boek is bedoeld voor iedereen die het laatste verkiest.

DEEL EEN

Vrijheid en vrijblijvendheid

'Ik wil gewoon een beetje leven
Gewoon mijn leven leven
Nee, het kan me niet schelen hoe onredelijk we zijn
Geef me deze onvergetelijke tijd.'

Maan, 'Leven'¹

1 Dienstbaar liberalisme

In de onvolprezen tv-serie *Ted Lasso* coacht Ted, een joviale Amerikaan met een grote snor, het voetbalteam van de Londense club Richmond.² Eén van zijn spelers heeft een geheim: hij is homoseksueel. Jarenlang overweegt deze Colin het te vertellen, maar hij vreest de reactie van zijn heteroseksuele collega's – in het mannenvoetbal houdt iedereen van vrouwen. Uiteindelijk biecht hij het toch op. De kleedkamer reageert tam: een medespeler zegt dat het hem niets uitmaakt, en dat lijkt iedereen met hem eens te zijn. Colin lijkt opgelucht maar ook niet helemaal tevreden.

Dan grijpt de coach in. 'Het maakt ons juist wél uit,' zegt Ted. 'Het maakt ons uit wie je bent en waar je doorheen bent gegaan, en vanaf nu hoeft dat niet meer alleen te doen.' Ted betoogt dat een betere wereld een stuk meer vereist dan je onverschilligheid. Hij laat zijn spelers zien dat de wens van Colin om in vrijheid te leven vraagt om de toewijding van het hele team. In de kleedkamer

van Richmond FC komt die boodschap aan, en weet Colin zich al snel van steun verzekerd. Zijn teamgenoten houden van hem, en realiseren zich dat Colins dromen en verlangens ook voor hen belangrijk zijn. Ze verruilen onverschilligheid voor dienstbaarheid.

Nu de echte wereld nog.

De kern van liberalisme

Dit boek wil aantonen dat het liberalisme decennialang verkeerd is begrepen, en we daar nu de zure vruchten van plukken. Maar laten we niet op de zaak vooruitlopen, en aanvangen bij het begin: wat is het liberalisme eigenlijk?

Het liberalisme is een filosofische stroming waar een mens zijn gehele leven op kan studeren, en die ongelofelijk veel kampen en interpretaties kent.³ Daarbij is het essentieel liberalisme als *filosofie* te onderscheiden van liberalisme als *politieke beweging*. Zo putten Amerikaanse *liberals* uit hetzelfde gedachtegoed als de liberalen van de VVD, terwijl de eerste groep tot de centrumlinkse flank van de politiek behoort en de tweede juist de rechterkant bezet. Stellen dat je een liberaal bent zegt op zich weinig – het gaat erom hoe je de filosofie uitlegt, en vervolgens vertaalt naar een politieke en maatschappelijke agenda. Dat is dan ook precies wat ik in dit hoofdstuk zal doen.

Tegelijkertijd heeft de liberale traditie wel een paar onderscheidende kenmerken, of beter gezegd, centrale opvattingen. De eerste luidt dat liberalen de gelijke waardig-

heid van alle mensen erkennen. De tweede luidt dat liberalen accepteren dat het goede leven uiteindelijk onkenbaar is. Ik licht deze twee overtuigingen toe, en introduceer gaandeweg mijn eigen variant van het liberalisme.

Eerst de gelijkwaardigheid. Beroemde liberale documenten vinden er geen doekjes om: mensen zijn in moreel opzicht gelijk aan elkaar. ‘De mensen worden vrij en met gelijke rechten geboren en blijven dit,’ staat te lezen in de Franse *Déclaration des Droits de l’Homme et du Citoyen*.⁴ ‘We zien deze waarheden als evident, dat alle mensen gelijk geschapen zijn,’ stelt de Amerikaanse *Declaration of Independence*.⁵ ‘Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld,’ verordonneert onze Grondwet.⁶ De jonkheer is niet meer waard dan de priester, de zakenman of de boer. Een witte baby is even dierbaar als een zwarte, en een Belgische burger is niet superieur aan een Engelse, Irakese of Pakistaanse.

Toegegeven: vandaag de dag wordt dit gelijkheidsbeginsel breder geïnterpreteerd dan vroeger. Voordat vrouwen het recht kregen om te stemmen, gold de gelijkheid bijvoorbeeld alleen tussen mannen. Maar de liberale opvatting van gelijkheid was vanaf het begin radicaal: in tegenstelling tot het feodale stelsel dat eeuwenlang de dienst uitmaakte, was iemands achtergrond niet langer allesbepalend. Een veel grotere groep mensen zou de kans moeten krijgen om hun geluk na te jagen, en het recht moeten hebben om mee te denken en te beslissen over de inrichting van de maatschappij.